

IRYNA DURKALEVYCH

EMOCJONALNA ATMOSFERA RODZINY W PERCEPCJI UKRAIŃSKIEJ MŁODZIEŻY Z RODZIN EMIGRANTÓW ZAROBKOWYCH

Sytuację współczesnej rodziny ukraińskiej można rozpatrywać jako sytuację uwikłania jej w różnorakie konteksty transformacyjne (polityczne, ustrojowe, ekonomiczne, kulturowe) składające się na epokę postmodernistyczną. Owo uwikłanie w znacznym stopniu rzutuje na model rodziny oraz jego znaczenie w systemie wartości człowieka ponowoczesnego.

Przemiany strukturalne, gospodarcze, społeczne i kulturalne, jakie występowały w ostatnich dziesięcioleciach w państwie ukraińskim, sprawiły, że sytuacja ekonomiczna wielu rodzin wyraźnie się pogorszyła. Fakt ten przyczynił się do intensywnego poszukiwania sposobów przetrwania rodziny w niekorzystnych warunkach społeczno-ekonomicznych. Jednym z podstawowych rozwiązań tego problemu stała się emigracja zarobkowa, która z jednej strony włączyła społeczeństwo ukraińskie w światowe procesy migracyjne charakterystyczne dla epoki globalizacji, z drugiej zaś odcisnęła indywidualne piętno na funkcjonowaniu ukraińskiego modelu rodzinnego. W ostatnim dwudziestoleciu wzrosło zjawisko migracji zarobkowej na świecie¹, w tym także

---

Mgr IRYNA DURKALEVYCH – doktorantka Katedry Psychologii Osobowości, Instytut Psychologii, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II; adres do korespondencji: Al. Raclawickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: ira.durkalevych@gmail.com

¹ R. B e r a, *Aksjologiczny sens pracy a poczucie jakości życia młodych migrantów polskich*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 2008; S. S. C h u a n g, U. P. G i e l e n, *Understanding Immigrant Families from Around the World: Introduction to the Special Issue*, „Journal of Family Psychology” 2009, nr 3, s. 275-278; R. S. P a r r e ñ a s, *Transnational Mothering: A Source of Gender Conflicts in the Family*, „North Carolina Law Review” 2010, nr 88, s. 1825-1856.

na Ukrainie². Analiza dotychczasowych badań socjologicznych dotyczących zjawiska ukraińskiej emigracji zarobkowej pozwala wyodrębnić trzy jej podstawowe tendencje: masowość, częściej dotyczy kobiet oraz jednokierunkowość³. Ukraińscy badacze problemów migracyjnych⁴ twierdzą, iż oficjalnie liczba legalnie emigrujących osób wynosi 4,5 mln Ukraińców, nieoficjalnie – 7-10 mln. Liczba dzieci pozostawionych przez emigrujących rodziców sięga 3,5 mln. Emigranci zarobkowi pochodzą ze wszystkich regionów Ukrainy, jednak w największym stopniu emigracja występuje na zachodzie kraju. Wyższy jest odsetek wyjeżdżających kobiet, zwłaszcza z zachodnich terenów Ukrainy, w porównaniu z mężczyznami⁵, i taka tendencja utrzymuje się od lat. Osoby wyjeżdżające do pracy zarobkowej za granicę rzadko wracają do kraju⁶.

Transformacyjne procesy globalizacyjne, w których obrębie znajduje się także zjawisko emigracji zarobkowej, przyczyniły się do powstania specyficznego typu rodziny. Rodzina w sytuacji rozłąki emigracyjnej w literaturze naukowej często jest określana jako „transnarodowa rodzina”⁷, „rodzina

---

² B. M a r i e n k o, *Psykhichne zdorovja v period suspilnoji transformaciji*, [w:] *Psykhologija zdorovja: teorija i praktyka*, red. I. Galecka, T. Sosnovski, Lviv: LNU 2006, s. 85-88; O. P r o n i u k, *Stan suchasnoji ukrain'skoji trudovoji emigraciji: Italija*, Ivano-Frankivs'k: Nowa Zoria 2007; A. S u l i v a n, *Widchuwajuchy sercebyttia migranta*, Lviv: Artos 2009; O. S z o k a ł o, *Misija chetvertoji khvyli*, [w:] *Ukrain'ska nacija i nacionalna ideja*, http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/oiu/2009_3-4/7-Shok.pdf (20.10.2011); *3,5 mln ukrain's'kykh ditej – socialni syroty*, ZAHIDNET, http://deti.zp.ua/show_article.php?id=505309 (10.12.2011).

³ I. D u r k a l e v y c h, „Zarówno tu, jak i tam?” *Ku problemowi współczesnego macierzyństwa transnarodowego*, [w:] *Wychowanie. Profilaktyka. Terapia. Szanse i zagrożenia*, red. M. Boczkowska, E. Tymozuk, P. Zielińska, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls 2012, s. 115-129.

⁴ *3,5 mln ukrain's'kykh ditej – socialni syroty*.

⁵ D u r k a l e v y c h, „Zarówno tu, jak i tam?”, s. 115-129.

⁶ S u l i v a n, *Widchuwajuchy sercebyttia migranta*, s. 19; T. R o m a s h c h e n k o, *Aktualni problemy suchasnoji ukrain'skoji zarobitchan'skoji emigraciji*, „Ekonomika Ukrainy” 2007, nr 8, s. 87.

⁷ R. S. P a r r e n a s, *Understanding the Backlash: Why Transnational Migrant Families are Considered the „Wrong Kind of Family” in the Philippines* 2006, <http://globalchild.rutgers.edu/pdf/Salazar%20Parrenas%20Research%20Note.pdf> (20.03.2012); S. U r b a n s k a, *Transnarodowość jako perspektywa ujęcia macierzyństwa w warunkach migracji*, [w:] *Migracje kobiet. Perspektywa wielowymiarowa*, red. K. Slany, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2008, s. 75-85; W. D a n i l e w i c z, *Rodzina ponad granicami. Transnarodowe doświadczenie wspólnoty rodzinnej*, Białystok: Trans Humana 2010.

migracyjnie rozłączona”⁸, „rodzina czasowo niepełna”⁹, „rodzina czasowo destabilizowana”¹⁰, „rodzina pozornie pełna”¹¹, „rodzina czasowo rozłączona”¹², „rodzina migracyjna”¹³, lub „rodzina zdekompletowana”¹⁴. Specyficzną cechą modelu rodziny powstałego z powodu wyjazdu rodzica za granicę w celu podjęcia pracy zarobkowej jest zachwianie wyznaczników typologicznych owego modelu. Taka rodzina z jednej strony funkcjonuje jako pełna, ponieważ nie nastąpił formalny jej rozpad. Z drugiej zaś strony – rodzina ta funkcjonuje bez rodzica (rodziców), który wyjechał za granicę, tzn. funkcjonuje jako rodzina niepełna. Typologiczne ujęcie rodziny z osobą przebywającą za granicą wskazuje nie tylko na abstrakcyjne cechy strukturalne, lecz także na kardynalne zmiany w zakresie funkcjonowania całego systemu rodzinnego i poszczególnych jego podsystemów – małżeńskiego, rodzicielskiego oraz dziecięcego. Taki typ rodziny obarczony jest niejako podwójnym ciężarem negatywnych skutków płynących z sytuacji bycia rodziną rozłączoną oraz ciężeniem ku byciu rodziną niepełną.

Sytuacja systemu rodzinnego w warunkach globalizacyjnych procesów transformacyjnych jest sytuacją o licznych zagrożeniach i negatywnych skutkach. Jak zaznaczają B. Boćwińska-Kulik i E. Bielecka: „Migracja stanowi obserwowalny ruch lub ideę, która porządkuje w inny, odmienny sposób strukturę ludności, strukturę rodziny i strukturę osobowości poszczególnych jej członków, ich tożsamość – w tym tożsamość małoletniego dziecka”¹⁵.

---

⁸ D. G i z i c k a, *Spoleczne postrzeganie rodzin w rozłące migracyjnej*, [w:] *Rodzina w sytuacji rozłąki migracyjnej*, red. D. Gizicka, J. Gorbaniuk, M. Szyszka, Lublin: KUL 2010, s. 13-32.

⁹ Tamże, s. 13-32; E. K o z d r o w i c z, *Sytuacja dziecka w rodzinie matki samotnej. Skrypt dla studentów pedagogiki (pedagogika społeczna, pedagogika opiekuńcza)*, Warszawa: WUW 1989.

¹⁰ C. S u á r e z - O r o z c o, I. L. G. T o d o r o v a, J. L o u i e, *Making up for Lost Time: The Experience of Separation and Reunification among Immigrant Families*, „Family Process” 2002, nr 4, s. 625-643.

¹¹ J. W i l k, *Pedagogika rodziny*, Lublin: Wydawnictwo Poligrafia Salezjańska 2002.

¹² E. K o z d r o w i c z, *Psychopedagogiczne skutki rozłąki migracyjnej*, „Zeszyty Metodyczne” 2008, nr 8, s. 21-35; W. D a n i l e w i c z, *Dziecko w rodzinie rozłączonej*, [w:] *Wymiary dzieciństwa. Problemy dziecka i dzieciństwa w zmieniającym się społeczeństwie*, red. J. Bińczycka, B. Smolińska-Theiss, Kraków: Impuls 2005, s. 135-144.

¹³ W. D a n i l e w i c z, *Sytuacja życiowa dzieci w rodzinach emigracyjnych*, Białystok: Trans Humana 2006.

¹⁴ H. S t a s i a k, *Kształty i wnętrza rodziny*, Warszawa: Wiedza Powszechna 1975.

¹⁵ *Migracja a współczesny rozwój dziecka*, „Pedagogika Społeczna” 2008, nr 3, s. 47.

Podsumowując można stwierdzić, że zjawisko emigracji zarobkowej wpływa na rodzinę, jej sposób życia, dotyczy każdego jej członka i społeczeństwa w całości. Ważnym zadaniem jest więc zbadanie takiego typ rodziny, sposobu jej funkcjonowania oraz spojrzenie na sytuację dziecka w niej dorastającego. Analiza literatury z dziedziny psychologii dotyczącej tej problematyki pozwala twierdzić, że sytuacja dzieci doświadczających rozłąki migracyjnej jest – zarówno na świecie, jak i na Ukrainie – jeszcze mało rozpoznany problemem.

1. METODOLOGIA BADAŃ

1.1. CEL BADAŃ

Celem badań prezentowanych w niniejszym artykule było znalezienie odpowiedzi na pytania dotyczące konsekwencji długotrwałej emigracji zarobkowej rodziców dla życia rodzinnego na podstawie opinii młodzieży. W oparciu o literaturę przedmiotu postawione zostały następujące hipotezy badawcze:

Hipoteza 1. Długotrwałe wyjazdy zarobkowe rodziców destabilizują strukturę rodziny.

Hipoteza 2. Długotrwała emigracja zarobkowa rodziców wiąże się z zaburzeniem relacji rodzinnych.

1.2. METODA BADAŃ

W celu oceny zjawiska emigracji zarobkowej rodziców i powiązanych z nim konsekwencji wykorzystano ankietę własnej konstrukcji. Zawiera ona część pytań z kwestionariusza wywiadu z młodzieżą autorstwa T. E. Olearczyk¹⁶ oraz część pytań własnych. Z kwestionariusza zapożyczono siedem pytań (1, 4, 5, 8, 10, 11, 19), które dają wgląd w panującą atmosferę rodzinną osób badanych. Pozostałe pytania własne dotyczą: a) struktury rodziny (liczby osób w rodzinie, wieku i wykształcenia rodziców); b) opinii młodzieży na temat przyczyn i skutków długotrwałej nieobecności rodziców z powodu emigracji zarobkowej oraz rozwodu.

---

¹⁶ T. E. O l e a r c z y k, *Sieroctwo i osamotnienie*, Kraków: Wydawnictwo WAM 2007, s. 281-285.

Ankieta daje możliwość poznania struktury rodziny badanej młodzieży, wykształcenia rodziców, panującej atmosfery emocjonalnej w rodzinie oraz relacji między członkami rodziny. Ankieta zawiera 19 pytań (dla młodzieży z rodzin emigrantów zarobkowych oraz młodzieży z rodzin rozwiedzionych) i 12 pytań dla młodzieży z rodzin pełnych (pominięta została część pytań dotyczących przyczyn i oceny skutków nieobecności rodziców). Część pytań ankiety jest otwarta, a część – postawiona jest w formie zamkniętej (z przewidywaniem tylko jednej odpowiedzi na pytanie).

1.3. CHARAKTERYSTYKA BADANYCH GRUP

Aby zrozumieć specyfikę funkcjonowania rodziny emigrantów zarobkowych oraz konsekwencje wynikające z długotrwałej nieobecności rodzica, dokonano porównań młodzieży na tle odmiennych typów struktur rodzinnych – rodziny pełnej, niepełnej (rozwiedzionej) oraz czasowo niepełnej (emigrantów zarobkowych). Badaniem objęto 183 adolescentów z zachodnich terenów Ukrainy (województwa lwowskiego) w wieku od 14 do 17 lat, po 61 osób (30 chłopców oraz 31 dziewcząt) w każdej z badanych grup. Badanie było dobrowolne i miało anonimowy charakter; zostało przeprowadzone w warunkach szkolnych, w formie jednego spotkania psychologa z osobami badanymi, oraz dotyczyło konkretnego okresu, lat 2009-2010.

2. WYNIKI BADAŃ

Surowe dane opracowano statystycznie za pomocą programu SPSS 14.0, wyniki przedstawiono w formie tabel. Do analizy danych wykorzystano zaawansowane metody – testy χ^2 .

2.1. NIEOBECNI RODZICE W RODZINACH OSÓB BADANYCH

Wyniki badań wykazały, że *grupa młodzieży z rodzin emigrantów zarobkowych* – 14 osób (23%) dorasta bez ojca, 33 osoby (54,1%) bez matki i 14 osób (23%) bez ojca i matki. Średni czas trwania nieobecności rodzica w tej grupie wynosi 7,2 roku. W *grupie młodzieży z rodzin rozwiedzionych* dominuje nieobecność ojca – w 58 przypadkach (95,1%), matki – w jednym przypadku (1,6%) oraz ojca i matki – w dwóch przypadkach (3,3%). Średni czas

trwania nieobecności rodzica wynosi 8,5 roku. Jak się okazuje, do pracy zarobkowej wyjeżdżają głównie kobiety.

2.2. KRAJ EMIGRACJI RODZICÓW

Jak wynika z danych, w większości przypadków (36) rodzice badanej młodzieży przebywają na emigracji we Włoszech. W Hiszpanii przebywa 9 osób, w Czechach – 8, w Polsce – 3 osoby, w Stanach Zjednoczonych i w Rosji po 2 oraz w Austrii jedna osoba. Emigracja zarobkowa Ukraińców (w województwie lwowskim) skierowana jest głównie do krajów Europy Zachodniej. Często ma nielegalny charakter.

Analiza wyników z zakresu struktury rodziny emigrantów zarobkowych wykazała, iż na 61 rodzin dotkniętych długotrwałą emigracją przypadło 15 rozwodów; w jednej rodzinie miał miejsce fakt zaginięcia ojca na emigracji, w jednej rodzinie ojciec popełnił samobójstwo na znak protestu przeciwko długotrwałemu pobytowi żony za granicą i braku jej chęci powrotu do domu; w dwóch rodzinach ujawnił się problem alkoholowy u mężów (na skutek długotrwałej emigracji żon).

2.3. OCENA SPECYFIKI

RELACJI OSÓB BADANYCH Z RODZICAMI W RODZINIE EMIGRANTÓW ZAROBKOWYCH

Poniżej omówione zostały wyniki badań ankietowych młodzieży z rodzin emigrantów zarobkowych w odniesieniu do pytań dotyczących oceny przyczyn i skutków wyjazdu rodzica (rodziców) do pracy zarobkowej oraz sposobu kontaktowania się z nimi.

Pytanie: *Oceń główne przyczyny wyjazdu rodzica/rodziców do pracy zarobkowej*

Tab. 1. Przyczyny wyjazdu rodziców do pracy zarobkowej

Przyczyny wyjazdu rodziców	Częstość	Procent
Bezrobocie rodziców	13	21,3
Trudny materialny status rodziny	23	37,7
Chęć zarobienia większej ilości pieniędzy	20	32,8
Inne	5	8,2
Ogółem	61	100

Zestawienie procentowe przedstawione w tabeli 1 wykazuje, że dominującą przyczyną wyjazdu rodziców jest trudny materialny status rodziny (37,7%) oraz chęć rodziców zarobienia więcej pieniędzy (32,8%). Bezrobocie skłania do emigracji 21,3% rodziców, a 8,2% wyjazdów spowodowanych jest następującymi potrzebami: kupienie mieszkania, dobudowanie domu, oddanie długów. Wyniki badań wskazują, że zasadniczym motywem opuszczenia Ukrainy jest czynnik ekonomiczny.

Pytanie: Oceń skutki wyjazdu rodzica/rodziców do pracy zarobkowej dla młodej osoby pozostającej w domu

Tab. 2. Ocena skutków wyjazdu rodzica/rodziców do pracy zarobkowej dla młodej osoby pozostającej w domu z punktu widzenia młodzieży

Ocena skutków wyjazdu rodzica dla młodzieży	Częstość	Procent
Pozytywne	4	6,6
Raczej pozytywne	8	13,1
Raczej negatywne	27	44,3
Negatywne	22	36,1
Ogółem	61	100

Dane przedstawione w tabeli 2 wskazują, że badana młodzież z rodzin emigrantów zarobkowych ocenia – z punktu widzenia własnej sytuacji – wyjazd rodziców do pracy za granicę „raczej negatywnie” (44,3%) i „negatywnie” (36,1%). Znacznie mniej osób badanych uznaje wyjazd rodziców za „pozytywny” (6,6%) i „raczej pozytywny” (13,1%).

Z wyżej przedstawionych wyników wynika, że większość młodzieży nie akceptuje długotrwałych wyjazdów rodziców do pracy zarobkowej.

Pytanie: Kiedy po raz ostatni widziałeś się z rodzicem, który wyjechał na emigrację?

Procentowe zestawienie wyników dotyczących czasu rozłąki badanej młodzieży z rodzicami wykazało, że większość osób badanych miała takie spotkanie z jednym z rodziców w ciągu ostatnich 2-6 miesięcy (55,7%). Spotkanie z rodzicami w okresie 6-12 miesięcy oraz 12-24 miesiące miało 13,1% badanych. Warto zaznaczyć, że około 16,4% badanej młodzieży w ogóle nie

spotkało się z rodzicami w ciągu powyżej dwu lat, a jedna osoba (1,6%) nie widziała się z rodzicami przez pięć lat. Przytoczone wyżej wyniki wskazują na rzadkie przyjazdy rodziców do kraju, co z kolei może przyczyniać się do zaburzenia relacji z dziećmi.

Pytanie: Kiedy przewiduje się następne spotkanie z rodzicem, który wyjechał na emigrację?

Spotkania jeszcze w roku badania spodziewało się 57% osób, spotkania w roku następnym – 19,7%; 19,7% nie było w stanie przewidzieć jego terminu.

Pytanie: W jaki sposób podtrzymujesz kontakt z rodzicem, który wyjechał na emigrację?

Wyniki wykazały, że spośród wymienionych rodzajów kontaktu z rodzicami przeważa kontakt telefoniczny (67,2%). Odsetek młodzieży kontaktującej z rodzicami przez Internet wynosi 16,4%. Spotkania z rodzicami odbywa 13,1%. Za pomocą korespondencji kontaktuje się jedna osoba (1,6%). Brak jakichkolwiek kontaktów z rodzicem sygnalizuje również jedna osoba (1,6%). Wyniki pozwalają wnioskować, że większość pracujących za granicą rodziców podtrzymuje kontakt telefoniczny z dziećmi.

Podsumowując można powiedzieć, że długotrwała, często nielegalna emigracja zarobkowa rodziców komplikuje komunikowanie się z dzieckiem w kraju pochodzenia. Kontakty te trwają krótko, nie pozwalając na wielowymiarowe relacje interpersonalne.

2.4. OCENA SPECYFIKI RELACJI OSÓB BADANYCH Z RODZICAMI W RODZINIE ROZWIEDZIONEJ

Poniżej omówione zostały wyniki badań młodzieży z rodzin rozwiedzionych, które dotyczyły oceny przyczyn i skutków odejścia rodzica z domu oraz sposobów kontaktowania się z nim.

Pytanie: *Główne przyczyny odejścia rodzica z domu*

Tab. 3. Przyczyny rozwodów rodziców z punktu widzenia badanej młodzieży

Przyczyny rozwodów rodziców	Częstość	Procent
Niezgodność charakterów	12	19,7
Alkoholizm ojca	8	13,1
Przemoc rodzinna	2	3,3
Zdrada małżeńska	7	11,5
Inne	4	6,6
Brak odpowiedzi	28	45,9
Ogółem	61	100

Połowa osób nie zaznaczyła odpowiedzi na pytanie dotyczące przyczyny rozwodu rodziców. Na podstawie uzyskanych odpowiedzi można stwierdzić, że 19,7% badanych jako przyczynę rozwodu rodziców podaje niezgodność charakterów rodziców, 13,1% – alkoholizm ojca, 11,5% – zdradę małżeńską.

Pytanie: *Oceń skutki odejścia rodzica dla młodej osoby pozostającej w domu*

Tab. 4. Ocena skutków odejścia rodzica dla młodej osoby pozostającej w domu z punktu widzenia badanej młodzieży

Ocena skutków odejścia rodzica dla młodzieży	Częstość	Procent
Pozytywnie	7	11,5
Raczej pozytywnie	17	27,5
Raczej negatywnie	19	31,1
Negatywne	18	29,5
Ogółem	61	100

Odejście rodzica zostało ocenione przez badaną młodzież jako „raczej negatywne” (31,1%) oraz „negatywne” (29,5%). Procent pozytywnych ocen jest mniejszy: jako „pozytywne” odejście rodzica określiło 11,5% osób

badanych, jako „raczej pozytywne” – 27,9%. Większość osób badanych oceniła skutki odejścia rodzica z domu jako negatywne.

Pytanie: *Kiedy po raz ostatni widziałeś się z rodzicem, który odszedł z rodziny?*

Wyniki dotyczące oceny długości rozłąki z rodzicem, który opuścił rodzinę, wykazują, że najczęściej spotkanie z nim miało miejsce w ciągu ostatnich 2-6 miesięcy (62,3% badanych). W okresie od 6-12 miesięcy spotkało się z nim 4,9% badanych, a w okresie 12-24 miesięcy – 3,3%. Ponad dwa lata temu spotkanie z rodzicem odbyło 27,9% badanych. Można więc powiedzieć, że kontakty między nieobecnymi rodzicami a ich dorastającymi dziećmi są sporadyczne.

Pytanie: *Kiedy przewiduje się następne spotkanie z rodzicem?*

Na podstawie uzyskanych wyników można stwierdzić, że możliwość spotkania z rodzicem, który odszedł na skutek rozwodu, w roku badania przewiduje 23% badanej młodzieży, w następnym roku – 4,9%; 19,7% procent młodzieży nie wie, kiedy nastąpi takie spotkanie. U 52,5% badanych osób przeważają odpowiedzi typu: „W przyszłym tygodniu”, „Każdego tygodnia spotykamy się”, „Nie wiem jeszcze”, „Nigdy”.

Pytanie: *W jaki sposób podtrzymujesz kontakt z rodzicem który odszedł z rodziny?*

Przeważającym typem kontaktu młodzieży z rozwiedzionym rodzicem jest rozmowa za pośrednictwem Internetu (39,3% badanych); mniejszy odsetek (23%) badanych kontaktuje się z rodzicem telefonicznie; 3,3% prowadzi z rodzicem korespondencję oraz – także 3,3% – spotyka się z nim. Brak jakichkolwiek kontaktów z rodzicem sygnalizuje 27,9% badanych. Jak wynika z powyższych danych, u młodzieży z rodzin rozwiedzionych również uwiadcza się brak kontaktu z rodzicem.

Uzyskane dane pozwalają stwierdzić, iż zarówno rozwód, jak i wyjazd rodziców do pracy zarobkowej są wydarzeniami trudnymi, dezorganizującymi życie rodzinne i wywołującymi zmiany w jej dotychczasowym funkcjonowaniu. Doprowadzają do fizycznego oddalenia się rodzica i utrudniają tworzenie wspólnych relacji.

2.5. EMOCJONALNA ATMOSFERA W RODZINIE OSÓB BADANYCH

Jak zaznacza J. Wilk, „Do warunków określających powstanie atmosfery rodzinnej należy wszystko, co składa się na życie rodzinne. [...] Jednak, najważniejszym źródłem atmosfery rodzinnej są osoby w rodzinie i jakość tego, co pomiędzy nimi zachodzi. Szczególną cechą atmosfery rodzinnej jest nasylenie emocjonalne, dominujący nastrój uczuciowy, który może być dodatni lub ujemny”¹⁷.

Poniżej zaprezentowane zostały wyniki badań ankietowych trzech grup badanych, dotyczące *emocjonalnej atmosfery rodziny w percepcji badanej młodzieży*. Wśród analizowanych czynników wzięto pod uwagę następujące: charakter relacji młodzieży z rodzicami; charakter przejawianych uczuć do rodziców; samopoczucie młodzieży w rodzinie; potrzeby młodzieży w relacjach z rodzicami.

Charakter relacji młodzieży z rodzicami

Pytanie: *Jakie są twoje relacje z matką?*

Nie zauważono istotnych różnic między wynikami badanych grup: χ^2 (10, $N = 183$) = 9,982; n.i.). Młodzież deklaruje pozytywne relacje z matką. Pojedyncze przykłady negatywnych relacji z matką miały miejsce w grupie młodzieży z rodzin emigrantów zarobkowych oraz rozwiedzionych.

Pytanie: *Czy chciałbyś coś zmienić w relacjach z matką?*

Wyniki badań wskazują, że występuje istotna różnica między badanymi grupami (χ^2 (2, $N = 183$) = 8,78; $p < 0,05$). Młodzież z rodzin emigrantów zarobkowych znacznie częściej wyraża potrzebę zmiany relacji z matką (44,3%) – w porównaniu z młodzieżą z rodzin rozwiedzionych (23%) oraz pełnych (23%).

Pytanie: *Co chciałbyś zmienić w relacjach z matką?*

Uzyskane wyniki wskazują na zróżnicowanie grup ze względu na wyrażoną potrzebę zmiany relacji z matką (χ^2 (10, $N = 183$) = 19,290; $p < 0,05$). Znacznie więcej osób wśród młodzieży z rodzin emigrantów zarobkowych potrzebuje obecności matki i spotkań z nią (16,4%) w porównaniu z młodzieżą z rodzin rozwiedzionych (8,2%) oraz pełnych (0%).

---

¹⁷ *Pedagogika rodziny*, s. 54.

Uogólniając wyniki dotyczące relacji młodzieży z matkami można powiedzieć, że długotrwałe wyjazdy matek do pracy zarobkowej są trudnym wyzwaniem dla dorastających dzieci, na co wyraźnie wskazują niezaspokojone potrzeby kontaktu z osobą znaczącą.

Pytanie: *Jakie są twoje relacje z ojcem?*

Tab. 5. Relacje badanej młodzieży z ojcem

Jakość relacji		Typ rodziny			Ogółem
		rodzina emigrantów zarobkowych	rodzina rozwiedziona	rodzina pełna	
Dobre	liczebność	26	23	43	92
	% z typ rodziny	42,60%	37,70%	70,50%	50,30%
	reszta skorygowana	-1,5	-2,4	3,9	
Poprawne	liczebność	14	8	13	35
	% z typ rodziny	23,00%	13,10%	21,30%	19,10%
	reszta skorygowana	0,9	-1,5	0,5	
Często wybuchają kłótnie między nami	liczebność	3	4	2	9
	% z typ rodziny	4,90%	6,60%	3,30%	4,90%
	reszta skorygowana	0	0,7	-0,7	
Rodzic mnie nie rozumie	liczebność	6	2	2	10
	% z typ rodziny	9,80%	3,30%	3,30%	5,50%
	reszta skorygowana	1,8	-0,9	-0,9	
Rodzic nie ma czasu, nie interesuje się moimi sprawami	liczebność	8	10	1	19
	% z typ rodziny	13,10%	16,40%	1,60%	10,40%
	reszta skorygowana	0,9	1,9	-2,7	
Brak relacji	liczebność	4	14	0	18
	% z typ rodziny	6,60%	23,00%	0,00%	9,80%
	reszta skorygowana	-1,1	4,2	-3,2	
Ogółem	liczebność	60	61	61	182
	% z typ rodziny	100%	100%	100%	100%

$$\chi^2(10, N = 183) = 37,611; p < 0,001$$

Wyniki zamieszczone w tabeli 5 wykazują, że występują istotne różnice między grupami, jeśli chodzi o wskaźnik dobre relacje z ojcem. Zdecydowanie więcej osób z rodzin pełnych ma „dobre relacje z ojcem” (70,5%); mniejszy jest odsetek młodzieży z rodzin emigrantów zarobkowych (42,6%), która również określa swoje relacje z ojcem jako dobre, najmniejszy zaś – młodzieży z rodzin rozwiedzionych (37,7%).

Pytanie: *Czy chciałbyś coś zmienić w relacjach z ojcem?*

Analiza wykazała istotne statystycznie różnice w wynikach między młodzieżą z różnych typów rodzin w zakresie potrzeby zmiany relacji z ojcem (χ^2 (2, $N = 183$) = 9,07; $p < 0,05$). Młodzież z rodzin emigrantów zarobkowych znacznie częściej sygnalizowała potrzebę zmiany relacji z ojcem (47,5%) – w porównaniu z młodzieżą z rodzin rozwiedzionych (24,6%) oraz pełnych (26,2%).

Pytanie: *Co chciałbyś zmienić w relacjach z ojcem?*

Wyniki wykazują, że zdecydowanie więcej osób z rodzin emigrantów zarobkowych (18%) wyraża potrzebę obecności ojca i spotkań z nim w porównaniu z młodzieżą z rodzin rozwiedzionych (9,8%) oraz pełnych (0%). Z powyższych wyników można wywnioskować, że długotrwała rozłąka młodzieży z ojcem przebywającym na emigracji zarobkowej przejawia się w postaci niezaspokojonej potrzeby obecności i miłości rodzica.

Zaprezentowane wyniki dotyczące relacji młodzieży z rodzicami potwierdzają doniosłą rolę rodziców jako osób znaczących w życiu ich dzieci. Szczególnie podkreśla to młodzież z rodzin emigrantów zarobkowych. Uzyskane wyniki wyraźnie ukazują, że młodzież z rodzin migracyjnych doświadcza braku relacji ze swoimi rodzicami, którzy są wspierającymi osobami znaczącymi, pragnie nawiązania pozytywnych relacji z nimi oraz ich fizycznej obecności.

Charakter uczuć przejawianych do rodziców

Pytanie: *Jakie uczucia żywisz do rodziców (matki)?*

Uzyskane wyniki nie wykazały istotnych różnic między grupami (χ^2 (12, $N = 183$) = 15,452; n.i.). Jednak zauważono, że w grupie młodzieży z rodzin emigrantów zarobkowych wystąpiły pojedyncze przykłady negatywnych uczuć młodzieży wobec nieobecnych matek: nienawiść (1,6%), złość (1,6%) i obojętność (1,6%).

Pytanie: *Jakie uczucia żywisz do rodziców (ojca)?*

Tab. 6. Uczucia osób badanych do ojca

Rodzaje uczuć		Typ rodziny			Ogółem
		rodzina emigrantów zarobkowych	rodzina rozwiedziona	rodzina pełna	
Ilość	liczebność	35	29	55	119
	% z typ rodziny	58,3%	47,5%	90,2%	65,4%
	reszta skorygowana	-1,4	-3,6	5,0	
Życzliwość	liczebność	4	6	6	16
	% z typ rodziny	6,7%	9,8%	9,8%	8,8%
	reszta skorygowana	-0,7	0,4	0,4	
Współczucie	liczebność	2	3	0	5
	% z typ rodziny	3,3%	4,9%	0,0%	2,7%
	reszta skorygowana	0,3	1,3	-1,6	
Tęsknota	liczebność	1	0	0	1
	% z typ rodziny	1,7%	0,0%	0,0%	0,5%
	reszta skorygowana	1,4	-0,7	-0,7	
Obojętność	liczebność	6	15	0	21
	% z typ rodziny	10,0%	24,6%	0,0%	11,5%
	reszta skorygowana	-0,5	3,9	-3,5	
Żal	liczebność	1	1	0	2
	% z typ rodziny	1,7%	1,6%	0,0%	1,1%
	reszta skorygowana	0,5	0,5	-1,0	
Złość	liczebność	8	2	0	10
	% z typ rodziny	13,3%	3,3%	0,0%	5,5%
	reszta skorygowana	3,3	-0,9	-2,3	
Nienawiść	liczebność	3	5	0	8
	% z typ rodziny	5,0%	8,2%	0,0%	4,4%
	reszta skorygowana	0,3	1,8	-2,1	
Ogółem	liczebność	60	61	61	182
	% z typ rodziny	100%	100%	100%	100%

$$\chi^2 (14, N = 182) = 46,964; p < 0,001$$

Powyższe wyniki wskazują, że istotnie więcej badanych osób – wśród młodzieży z rodzin pełnych – ujawnia uczucia miłości wobec ojca (90,2%) (dotyczy to także 47,5% młodzieży z rodzin rozwiedzionych oraz 58,3% młodzieży z rodzin emigrantów zarobkowych). W grupie młodzieży z rodzin emigrantów zarobkowych zauważono występowanie negatywnych emocji wobec ojca.

Na podstawie przedstawionych wyżej danych można wnioskować, że pomimo trudności życiowych, młodzież nadal przejawia miłość i życzliwość wobec swych rodziców.

Samopoczucie badanej młodzieży w rodzinie

Pytanie: *Jak się czujesz w swojej rodzinie?*

Tab. 7. Samopoczucie badanej młodzieży w rodzinie

Samopoczucie	Typ rodziny	Rodzina emigrantów zarobkowych	Rodzina rozwiedziona	Rodzina pełna	Ogółem
Jestem szczęśliwy	liczebność	7	25	38	70
	% wiersza	11,5%	41%	62,3%	38,3%
	reszta skorygowana	-5,3	0,5	4,7	
Czuje się dobrze	liczebność	23	21	20	64
	% wiersza	37,7%	34,4%	32,8%	35,0%
	reszta skorygowana	0,5	-0,1	-0,4	
Nie zawsze czuję się dobrze	liczebność	18	14	3	35
	% wiersza	29,5%	23,0%	4,9%	19,1%
	reszta skorygowana	2,5	0,9	-3,5	
Nie jestem szczęśliwy	liczebność	1	0	0	1
	% wiersza	1,6%	0%	0%	0,5%
	reszta skorygowana	1,4	-0,7	-0,7	
Wolałbym mieć inną rodzinę	liczebność	2	1	0	3
	% wiersza	3,3%	1,6%	0%	1,6%
	reszta skorygowana	1,2	0	-1,2	
Czuję się osamotniony	liczebność	10	0	0	10
	% wiersza	16,4%	0%	0%	5,5%
	reszta skorygowana	4,6	-2,3	-2,3	
Ogółem	liczebność	61	61	61	183
	Wiersza	100%	100%	100%	100%

$\chi^2(10, N = 183) = 55,333; p < 0,001$

Wyniki zamieszczone w tabeli 7 wskazują, że istotnie więcej badanych z rodzin pełnych czuje się szczęśliwymi (62,3%) w porównaniu z osobami z rodzin rozwiedzionych (41%) oraz emigrantów zarobkowych (11,5%). Istotnie więcej osób z rodzin emigrantów zarobkowych (29,5%) wykazało, że nie zawsze czują się dobrze w rodzinie w porównaniu z osobami z rodzin rozwiedzionych (23%) i pełnych (4,9%). Zauważono również istotną różnicę między grupami ze względu na wskaźnik poczucie osamotnienia. U osób z rodzin emigrantów zarobkowych ten wskaźnik sięga 16,4%.

Na podstawie przytoczonych wyników można wnioskować, że u młodzieży z rodzin emigrantów zarobkowych uwidaczniają się problemy emocjonalne, m.in. poczucie osamotnienia. Długotrwała nieobecność rodziców może przyczyniać się do pogarszania dobrostanu psychicznego młodzieży.

Potrzeby młodzieży w relacjach z rodzicami

Pytanie: *Czego najbardziej brakuje w twojej rodzinie?*

Jak wynika z danych zamieszczonych w tabeli 8, zachodzą istotne różnice między badanymi grupami, jeśli chodzi o następujące potrzeby:

– obecność rodziców – w grupie młodzieży z rodzin emigrantów zarobkowych (73,8%) ta potrzeba jest mocniej wyrażona w porównaniu z młodzieżą z grupy rodzin rozwiedzionych (16,4%) i pełnych (0%);

– zrozumienie – istotnie więcej osób wśród młodzieży z rodzin pełnych wyraża potrzebę zrozumienia (26,2%), mniej wyrażona pozostaje ona u młodzieży z rodzin rozwiedzionych (16,4%) i u młodzieży z rodzin emigrantów zarobkowych (6,6%);

– pieniędzy – więcej badanych osób z rodzin rozwiedzionych (19,7%) zaznaczyło, że najbardziej brakuje im pieniędzy; znacznie mniej osób (13,1%) wyraża tę potrzebę w grupie młodzieży z rodzin pełnych i w grupie badanych z rodzin emigrantów zarobkowych (1,6%).

Wyniki badań uwidaczniają, że w grupie młodzieży z rodzin emigrantów zarobkowych wyróżnia się potrzeba obecności rodziców. Może to wskazywać, że długotrwała rozłąka migracyjna rodzica przyczynia się do niezaspokojenia życiowo ważnych potrzeb młodzieży: kontaktu z bliskimi osobami, miłości, bezpieczeństwa, przynależności.

Tab. 8. Dominujące potrzeby badanej młodzieży w rodzinie

Dominujące potrzeby		Typ rodziny			Ogółem
		rodzina emigrantów zarobkowych	rodzina rozwiedziona	rodzina pełna	
Pieniędzy	liczebność	1	12	8	21
	% wiersza	1,6%	19,7%	13,1%	11,5%
	reszta skorygowana	-3	2,5	0,5	
Miłości	liczebność	5	3	0	8
	% wiersza	8,2%	4,9%	0%	4,4%
	reszta skorygowana	1,8	0,3	-2,0	
Obecności rodziców	liczebność	45	10	0	55
	% wiersza	73,8%	16,4%	0%	30,1%
	reszta skorygowana	9,1	-2,9	-6,3	
Czułości	liczebność	0	2	1	3
	% wiersza	0%	3,3%	1,6%	1,6%
	reszta skorygowana	-1,2	1,2	0	
Zrozumienia	liczebność	4	10	16	30
	% wiersza	6,6%	16,4%	26,2%	16,4%
	reszta skorygowana	-2,5	0	2,5	
Spokoju	liczebność	6	3	4	13
	% wiersza	9,8%	4,9%	6,6%	7,1%
	reszta skorygowana	1,0	-0,8	-0,2	
Wszystkiego starczy	liczebność	0	21	32	53
	% wiersza	0%	34,4%	52,5%	29,0%
	reszta skorygowana	-6,1	1,2	5,0	
Ogółem	liczebność	61	61	61	183
	% wiersza	100%	100%	100%	100%

$\chi^2 (12, N = 183) = 114,718; p < 0,001$

3. PODSUMOWANIE

Otrzymane wyniki badań dają wgląd w specyfikę funkcjonowania ukraińskiej rodziny w warunkach długotrwałej emigracji zarobkowej jednego z rodziców oraz obrazują sytuację młodzieży dorastającej w takiej rodzinie. Porównanie tych wyników z danymi dotyczącymi rodziny pełnej oraz rozwiedzionej pozwala na uchwycenie różnic odnoszących się do opisywanego zjawiska.

Na podstawie uzyskanych danych można stwierdzić, że została potwierdzona hipoteza 1: **Długotrwałe wyjazdy zarobkowe rodziców mogą destabilizować strukturę rodziny.** Jak wykazały badania, wśród 61 rodzin emigrantów zarobkowych wystąpiło 15 rozpadów wskutek długotrwałej emigracji jednego z członków rodziny, popełnione zostało jedno samobójstwo przez ojca – na znak protestu przeciwko długotrwałemu pobytowi żony za granicą i braku jej chęci powrotu do domu, a także miał miejsce fakt zaginięcia na emigracji jednego z ojców. Opierając się na wynikach badań można wnioskować, że długotrwałe wyjazdy rodziców do pracy zarobkowej zwiększają ryzyko rozluźnienia więzi rodzinnych i trwałości rodziny.

Fakt długotrwałej nieobecności rodzica z powodu emigracji zarobkowej wywiera negatywny wpływ na podsystem małżeński, co z kolei prowadzi do zaburzenia relacji na poziomie „obecny rodzic–dziecko”. Jak zauważa Field¹⁸, „Podsystem rodziców/małżeństwa jest podstawą zdrowego funkcjonowania rodziny. [...] Istnieje bezpośredni związek pomiędzy zdrowym małżeństwem a zdrową rodziną”. Według Belsky’ego¹⁹, istnieje zasadniczy związek między jakością związku małżeńskiego a postawami rodzicielskimi. Rodzice tworzący relację małżeńską o słabej jakości mają bardziej negatywne nastawienie do rodzicielstwa i są mniej zaangażowani i wspierający w stosunku do swoich dzieci. Zaburzenia w podsystemie małżeńskim mogą odbijać się na jakości całego systemu rodzinnego, także na wzorach interakcji „rodzic–dziecko”.

Młodzież z rodzin emigrantów zarobkowych oprócz specyficznych problemów rozwojowych boryka się więc także z problemami rodzinnymi, powstałymi na skutek zaburzenia funkcjonowania systemu rodzinnego z powodu nieobecności jednego lub obojga rodziców. Sytuacja taka wyraźnie rzutuje na samopoczucie młodzieży dorastającej w rodzinach zarobkowych.

---

¹⁸ D. F i e l d, *Osobowości rodzinne: zrozumienie korzeni swojej osobowości kluczem do zrozumienia siebie i innych*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Logos 1996, s. 23.

¹⁹ J. B e l s k y, *Social-Contextual Determinants of Parenting. Encyclopedia of Early Childhood Development*, źródło: <http://www.child-encyclopedia.com/en-ca/parenting-skills/according-to-experts/belsky.html> (2005).

Potwierdzona została także hipoteza 2, brzmiąca: **Długotrwała emigracja zarobkowa rodziców wiąże się z zaburzeniem relacji rodzinnych.** Analizowane czynniki, składające się na emocjonalną atmosferę w rodzinie (charakter relacji młodzieży z rodzicami; charakter uczuć żywionych do rodziców; samopoczucie młodzieży w rodzinie; potrzeby młodzieży w relacjach z rodzicami), wyraźnie uwidaczniają negatywny nastrój uczuciowy u młodzieży z rodzin emigrantów zarobkowych w porównaniu z dwoma grupami kontrolnymi. Można powiedzieć, że młodzież z rodzin rozwiedzionych zdążyła przystosować się do sytuacji rozwodu rodziców i powróciła do równowagi emocjonalnej, natomiast sytuacja młodzieży w rodzinie emigrantów zarobkowych jest bardziej skomplikowana. Zakłócone relacje wewnątrzrodzinne, powstałe na skutek wyjazdu jednego lub obojga rodziców, nie stwarzają warunków sprzyjających zaspokajaniu emocjonalnych potrzeb młodzieży (akceptacji, przynależności, miłości); to z kolei podkreśla ważność kontekstu rodzinnego dla emocjonalnego funkcjonowania dorastającego dziecka oraz emocjonalnej atmosfery rodziny.

W świetle zaprezentowanych wyników badań dotyczących skutków długotrwałej emigracji zarobkowej rodzica można dojść do następujących wniosków:

1) Rodzice wyjeżdżający do pracy zarobkowej powinni zastanowić się nad skutkami, jakie może wywołać sytuacja długotrwałej separacji rodziny z powodu emigracji zarobkowej zarówno dla całej rodziny, jak i poszczególnych jej członków.

2) Długotrwała rozłąka migracyjna, jak wykazują uzyskane wyniki badań, w sposób negatywny modyfikuje system rodzinny. Emigracja zarobkowa, podejmowana na długi okres, powinna łączyć się z decyzją wyjazdu całej rodziny.

3) Wyjeżdżający rodzice powinni brać na siebie odpowiedzialność za zdrowie fizyczne oraz psychiczne dorastających dzieci. Tylko pełna i zdrowa rodzina daje podstawę do właściwego rozwoju jednostki.

*

Na zakończenie warto przytoczyć słowa Jana Pawła II²⁰:

[...] pośród tych wielu dróg rodzina jest drogą pierwszą i z wielu względów najważniejszą. Jest drogą powszechną, pozostając za każdym razem drogą szczególną, jedyłą i niepowtarzalną, jak niepowtarzalny jest każdy człowiek. Rodzina jest tą drogą, od której

---

²⁰ J a n P a w e ł II, *List do Rodzin*, Poznań: Księgarnia Świętego Wojciecha 1994, s. 3-4.

nie może się on odłączyć. Wszak normalnie każdy z nas w rodzinie przychodzi na świat, można więc powiedzieć, że rodzinie zawdzięcza sam fakt bycia człowiekiem. A jeśli w tym przyjsciu na świat oraz we wchodzeniu w świat człowiekowi brakuje rodziny, to jest to zawsze wyłom i brak nad wyraz niepokojący i bolesny, który potem ciąży nad całym życiem.

Wyniki badań zaprezentowane w niniejszym artykule mogą posłużyć psychologom do konstruowania programów pomocy młodzieży oraz rodzinom rozłączonym z powodu emigracji zarobkowej, a także mogą być punktem wyjścia do nowych badań. Ważne wydaje się przeprowadzenie szerszych badań, mianowicie całego systemu rodzinnego.

BIBLIOGRAFIA

- B e l s k y J.: Social-Contextual Determinants of Parenting. Encyclopedia of Early Childhood Development, <http://www.child-encyclopedia.com/en-ca/parenting-skills/according-to-experts/belsky.html> (2005).
- B e r a R.: Aksjologiczny sens pracy a poczucie jakości życia młodych migrantów polskich, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 2008.
- B o ć w i ń s k a - K i l u k B., B i e l e c k a E.: Migracja a współczesny rozwój dziecka, „Pedagogika Społeczna” 2008, nr 3, s. 47-80.
- C h u a n g S. S., G i e l e n U. P.: Understanding Immigrant Families From Around the World: Introduction to the Special Issue, “Journal of Family Psychology” 2009, nr 3, s. 275-278.
- D a n i l e w i c z W.: Dziecko w rodzinie rozłączonej, [w:] Wymiary dzieciństwa. Problemy dziecka i dzieciństwa w zmieniającym się społeczeństwie, red. J. Bińczycka, B. Smolińska-Theiss, Kraków: Impuls 2005, s. 135-144.
- D a n i l e w i c z W.: Rodzina ponad granicami. Transnarodowe doświadczenie wspólnoty rodzinnej, Białystok: Trans Humana 2010.
- D a n i l e w i c z W.: Sytuacja życiowa dzieci w rodzinach emigracyjnych, Białystok: Trans Humana 2006.
- D u r k a l e v y c h I.: „Zarówno tu, jak i tam?” Ku problemowi współczesnego macierzyństwa transnarodowego, [w:] Wychowanie. Profilaktyka. Terapia. Szanse i zagrożenia, red. M. Boczkowska, E. Tymoszek, P. Zielińska, Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls 2012, s. 115-129.
- F i e l d D.: Osobowości rodzinne: zrozumienie korzeni swojej osobowości kluczem do zrozumienia siebie i innych, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Logos 1996.

- G i z i c k a D.: Społeczne postrzeganie rodzin w rozłące migracyjnej, [w:] Rodzina w sytuacji rozłąki migracyjnej, red. D. Gizicka, J. Gorbaniuk, M. Szyszka, Lublin: KUL 2010, s. 13-32.
- J a n P a w e ł II: List do Rodzin, Poznań: Księgarnia Świętego Wojciecha 1994.
- K o z d r o w i c z E.: Psychopedagogiczne skutki rozłąki migracyjnej, „Zeszyty Metodyczne” 2008, nr 8, s. 21-35.
- K o z d r o w i c z E.: Sytuacja dziecka w rodzinie matki samotnej. Skrypt dla studentów pedagogiki (pedagogika społeczna, pedagogika opiekuńcza), Warszawa: WUW 1989.
- M a r i e n k o B.: Psykhichne zdorovja v period suspilnoji transformaciji, [w:] Psykhologija zdorovja: teorija i praktyka, red. I. Galecka, T. Sosnovski, Lviv: LNU 2006, s. 85-88.
- O l e a r c z y k T. E.: Sieroctwo i osamotnienie, Kraków: Wydawnictwo WAM 2007.
- P a r r e ñ a s R. S.: Transnational Mothering: A Source of Gender Conflicts in the Family, “North Carolina Law Review” 2010, nr 88, s. 1825-1856.
- P a r r e ñ a s R. S.: Understanding the Backlash: Why Transnational Migrant Families are Considered the „Wrong Kind of Family” in the Philippines 2006, <http://globalchild.rutgers.edu/pdf/Salazar%20Parrenas%20Research%20Note.pdf> (20.03.2012).
- P r o n i u k O.: Stan suchasnoji ukrain'skoji trudovoji emigraciji: Italija, Ivano-Frankivs'k: Nowa Zoria 2007.
- R o m a s h c h e n k o T.: Aktualni problemy suchasnoji ukrain'skoji zarobitchan'skoji emigraciji, „Ekonomika Ukrainy” 2007, nr 8, s. 84-89.
- S t a s i a k H.: Kształty i wnętrza rodziny, Warszawa: Wiedza Powszechna 1975.
- S u á r e z - O r o z c o C., T o d o r o v a I. L. G., L o u i e J.: Making up for Lost Time: The Experience of Separation and Reunification among Immigrant Families, „Family Process” 2002, nr 4, s. 625-643.
- S u l i v a n A.: Widchuwajuchy sercebyttia migranta, Lviv: Artos 2009.
- S z o k a ł o O.: Misija chetvertoji khvyli, [w:] Ukrain'ska nacija i nacionalna ideja, http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/oiu/2009_3-4/7-Shok.pdf (20.10.2011).
- U r b a ñ s k a S.: Transnarodowość jako perspektywa ujęcia macierzyństwa w warunkach migracji, [w:] Migracje kobiet. Perspektywa wielowymiarowa, red. K. Slany, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2008, s. 75-85.
- W i l k J.: Pedagogika rodziny, Lublin: Wydawnictwo Poligrafia Salezjańska 2002.
- 3,5 mln ukrain's'kykh ditej – socialni syroty*, ZAHIDNET, http://deti.zp.ua/show_article.php?a_id=505309 (10.12.2011).

THE EMOTIONAL ATMOSPHERE OF THE FAMILY
IN THE PERCEPTION OF THE UKRAINIAN YOUTH LIVING WITHOUT
ONE OR BOTH EMIGRANT PARENTS

S u m m a r y

The article presents the results of empirical research on the emotional problems of Ukrainian adolescents being brought up in the families affected by the syndrome of separation.

Słowa kluczowe: adolescencja, rodzina, emigracja zarobkowa, Ukraina.

Key words: adolescents, family, labor migration, Ukraine.